

Den Judiska Kvinnoklubben (JKK) och de judiska flyktingarna under 1930- och 1940-talen

MALIN THOR TUREBY

DOI: <https://doi.org/10.30752/nj.75673>

ABSTRACT • In a Swedish context, Jewish women's experiences and actions have gone unrecorded and unrecognised; most narratives of Swedish Jewish history offer only a partial account of their past. Marginalised or ignored, or absorbed into universalised categories of 'Jews', 'women' or 'survivors', the experiences and histories of Jewish women are in general not represented in previous Swedish research on the history of the Jewish minority, the Swedish Jewish response to the Nazi terror and the Holocaust or the history of the women's movement in general. Previous research on the Swedish Jewish response and assistance for the Jewish refugees and survivors of Nazi persecution has mainly dealt with the Jewish community in Stockholm and its relief committee, where the women were absent from leadership positions. The purpose of this study is to explore if and how the Jewish women's club in Stockholm initiated or was involved in relief activities for and with the persecuted Jews of Europe. Specifically, this is investigated in the context of how the club was established and manifested in public by examining what questions the club raised and what activities it organised in the 1930s and 1940s.

DE JUDISKA KVINNORNAS HISTORIA i Sverige är tämligen underutforskad. Marginaliserade, ignorerade eller absorberade i universella kategorier som "judar", "kvinnor" eller "flyktingar" är sällan de judiska kvinnornas erfarenheter och historier representerade i tidigare forskning om den judiska minoritetens historia i Sverige.¹ Alltfort utgör Hugo Valentins, *Judarnas historia i Sverige*, standardverket i ämnet (Valentin 1924). Under senare år har flera doktorsavhandlingar som berör judisk historia publicerats. Flera av dessa med fokus

på andra världskriget, Förintelsen, svensk flyktingpolitik eller flyktingar (se t.ex. Levine 1998; Lomfors 1996; Kvist Geverts 2008; Thor 2005). Likaså har de svenska judarnas hjälpverksamhet undersökts, främst med fokus på hur den judiska församlingen i Stockholm reagerade och agerade på nazisternas maktövertagande och händelseutvecklingen i Tyskland och Europa (se t.ex. Hansson 2004; Rudberg 2015; även mindre församlingars agerande har i viss mån uppmärksammats Thor 2008, 2010). I dessa publikationer saknas berättelserna om vad kvinnorna inom församlingarna tänkte, gjorde och erfor eftersom de oftast inte satt på några ledande positioner i några av de kommittéer som fanns inom församlingarna. Deras röster finns således inte bevarade i samma uträkning som männens i det arkivmaterial

1 Artikeln är författad inom ramen för forskningsprojektet "Judisk och kvinna. Intersektionella och historiska perspektiv på judiska kvinnors liv i Sverige under 1900- och 2000-talen". Projektet är finansierat av Vetenskapsrådet, Dnr. 2016-03983.

som tidigare forskning främst brukat när den judiska minoritetens historia har skrivits. Källsituationen speglar naturligtvis hur samhället, såväl det svenska som det svenskjudiska, var strukturerat i relation till kön under 1930- och 1940-talen. Då männen, förenklat uttryckt, tillhörde den offentliga sfären och kvinnorna den privata sfären. Det fanns dock undantag, i Kalmar grundades en hjälpkommitté bestående av såväl män som kvinnor, för att hjälpa de flyktingar som kom till staden (Thor 2006, 2010).

Likväl, precis som inom så många andra sektorer i samhället, valde även de judiska kvinnorna att säroorganisera sig i de församlingar där deras antal möjliggjorde detta. Dessa organisationer har också lämnat ett källmaterial, som dock inte undersökts eller beaktats av tidigare forskning. Pontus Rudberg skriver till exempel i sin avhandling, *The Swedish Jews and the Victims of Nazi Terror, 1933–1945*, att JKK sannolikt spelade en viktig roll under kriget, men han har inte arbetat med klubbens arkiv. Han refererar vidare till JKK:s medlemmar som fruar och döttrar till några av församlingens mest prominenta medlemmar och som ”det verkar” främst hjälpte till inom ramen för församlingens hjälparbete genom att samla in medel till tysk-judiska barns sommarferievistelser i Sverige (Rudberg 2015: 60–61). Därmed återskapar, Rudberg indirekt (genom att avsiktligt förbise JKK:s arkiv) och direkt (genom att positionera kvinnorna som döttrar eller fruar till medlemmarna (männen) en berättelse om kvinnor som underordnade eller supplement till män och inte som självständiga individer och aktörer, som är intressanta att forska och skriva om för deras egen skull – utan enbart som komplement och i relation till prominenta manliga släktingar. Eller som den amerikanska historikern Marion Kaplan uttryckt det, det finns en olycklig tendens bland historiker att betrakta de judiska männens historia som judisk historia (Kaplan 1991: 7).

Föreliggande artikel anknäver till tidigare forskning om judisk historia och mer specifikt till undersökningar som har undersökt hur de svenska judarna agerade för att hjälpa och Europas förföljda judar. Texten är även inspirerad av internationell forskning om judiska kvinnors historia (se t.ex Diner och Benderly 2002; Hyman 1995; Kaplan 1991). Någon, liknande forskning ännu inte publicerats i Sverige. Därtill anknäver föreliggande undersökning i viss mån till forskning om kvinnors organisering. Detta forskningsfält är tämligen omfattande i såväl en internationell som i en svensk kontext, även om det har skrivits mycket litet om de judiska kvinnornas organisationer och organisering i Sverige. Religionsvetaren Karin Sjögrens (2002) studie av WIZO (Women’s International Zionist Organization) är den enda existerande vetenskapliga svenska studien av judiska kvinnors organisering. Därjämte finns JKK:s egna klubbhistoriker som har getts ut vid olika jubileer (Judiska Kvinnoklubben 1981, 1991).

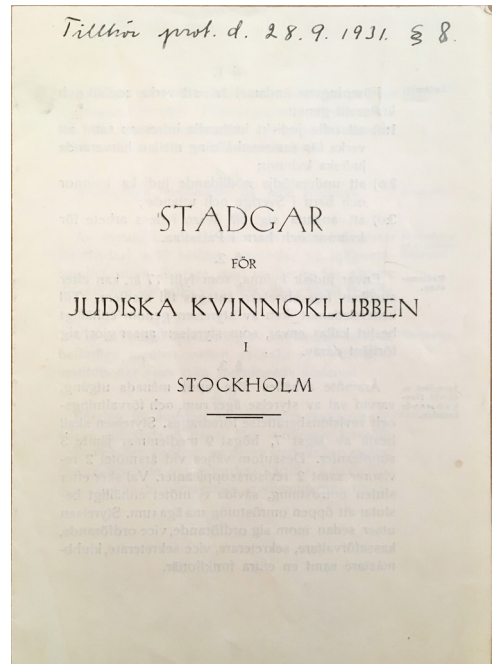
I denna text har jag främst inspirerats av forskning som har undersökt olika kvinnoorganisationer som inte hade ett uttalat feministiskt budskap men ändå organiserade sig för att höja kvinnors ställning i samhället (se t.ex. af Petersens 2006; Manns 2005). Det övergripande syftet med föreliggande studie är att synliggöra de judiska kvinnorna som historiska aktörer och därmed problematisera om vem och hur judisk historia skrivs. Detta görs genom en empirisk studie, grundad i JKK:s arkiv, med syftet att utforska hur och på vilka sätt klubben och dess medlemmar engagerade sig i de judiska flyktingarna under 1930- och 1940-talen, och genom en diskussion av föreliggande undersöknings resultat i relation till hur det tidigare (inte) har skrivits om kvinnornas roller och positioner i det judiska hjälparbetet i Sverige under andra världskriget och Förintelsen. Kvinnornas engagemang för flyktingarna undersöks emellertid även inom

ramen för hur klubben formerade sig i offentligheten och hur JKK manifesterade sig, det vill säga var, hur, om vad och i vilken form klubben ordnade möten och andra aktiviteter samt vilka sociala relationer och identiteter som kvinnorna utvecklade och ådagalade i det offentliga rummet. Det empiriska syftet är således tvåfaldigt, dels undersöks de judiska kvinnornas formering i offentligheten, dels undersöks deras engagemang och bidrag till den judiska flyktinghjälpen i Stockholm, Sverige och Europa.

Formering i en lokal, nationell och internationell kontext

Den Judiska Kvinnoklubben i Stockholm grundades i mars 1931. De kvinnor som grundade JKK var, precis som Pontus Rudberg skriver fruor och döttrar till några av församlingens prominenta medlemmar. Men de var även prominenta helt på egna meriter.² Olga Raphael,³ som valdes till klubbens första ordförande var till exempel en framstående och ansedd skådespelerska, barnboksförfattare, författare och konstnär. Kvinnoklubbens möten ägde regelbundet rum, förutom det första konstituerande mötet som hölls i Olga Raphaels hem, i församlingens sessionssal. Att kvinnorna

- 2 De kvinnor som deltog i det konstituerande mötet i Olga Raphael-Lindens hem var: Alice Bensow, Deborah Blumentahl, Jeanette Ettlinger, Jeanna Friedmann, Sara Gottfarb, Anna Glück, Ester Grünwald, Olga Raphael, Ella Masur, Astrid Nisell och Valerie Öberg och så den inbjudna gästen Rakel Klompus. Protokoll fört vid sammanträde den 18/3 1931, A1A1, Judiska kvinnoklubbens arkiv (JKK), Riksarkivet (RA).
- 3 Olga Raphael var gift två gånger, först (från 1912) med regissören Gustaf Linden (1875–1936) och andra gången (från 1941) med konstnären Gösta Hallencreutz (1881–1952). Jag har för enkelhetens skull valt att i texten enbart referera till Olga Raphael utan någon av hennes makars efternamn.

Stadgar för Judiska Kvinnoklubben i Stockholm (1931). Källa: A1b1, JKK, RA.

sammanträdde i sessionssalen hade ett symboliskt värde, genom mötena i salen synliggjorde de judiska kvinnorna sig som en offentlig grupp inom ramen för den judiska församlingen. Det blev dock en del bråk om kvinnornas rätt att vara i salen. Församlingens bibliotekarie var till exempel av den åsikten ”att det inte ginge an att sessionssalen vissa dagar skulle vara upptagen av en kvinnoklubb”. Det fanns således ett visst manligt motstånd mot kvinnornas organisering, även om andra män i församlingen, bland annat församlingsföreståndarna, bistod kvinnorna och förhandlade med bibliotekarien om kvinnornas rätt att mötas i sessionssalen.⁴ I de upprepade förhandlingarna med bibliotekarien ådagaläggs således de judiska kvinnornas och männens olika villkor i relation till offentligheten. Förutom mötena

- 4 Anteckningar angående lokalfrågan, A1b1, JKK, RA.

i sessionssalen manifesterade kvinnoklubben sig offentligt i den svenskjudiska pressen. Efter det konstituerande mötet kontaktades redaktionen för *Judisk Tidskrift* (JT) med en förfrågan om JKK kunde få förfoga över två sidor i varje nummer av tidskriften.⁵ Klubbens förfrågan föll i god jord och under de kommande åren publicerades bland annat annonser som informerade om kvinnoklubbens olika aktiviteter, protokoll från klubbens årsmöten samt ibland andra texter författade av någon av klubbens medlemmar.⁶ JKK skapade således inte någon egen publikation, utan informerade om och synliggjorde sin verksamhet genom en av de ledande svenskjudiska tidskrifterna. I mars 1931 gick det således i *Judisk Tidskrift* att läsa om att JKK hade grundats.⁷ Liknande och andra texter publicerades inte i någon särskild "kvinnokolumn", som var vanligt i exempelvis amerikanska och europeiska judiska tidskrifter, men belyste på samma sätt som texterna i amerikanska och europeiska tidskrifter judisk kvinnlighet, judiska kvinnor som aktörer i hemmet, församlingen och samhället (se t.ex. Baader 1998: 47–72).

JKK var en lokal Stockholmsklubb. Den bildades av kvinnor tillhörande den judiska församlingen som bodde i huvudstaden. I och med tillgången till *Judisk Tidskrift* hade kvinnorna dock även en nationell plattform och kommunikationskanal. Dessutom verkade kvinnorna inom JKK även inom en internationell kontext. Vid det konstituerande mötet var Rakel Klompus, från WIZO, inbjuden. Klompus hade tidigare hållit ett föredrag om den moderna judiska kvinnan och den internationella judiska

kvinnorörelsen vid den Judiska Akademiska klubben, där hon uttryckt en önskan om att en kvinnoklubb skulle bildas i Stockholm.⁸ Hon framhöll också de svenska judarnas delaktighet i en transnationell gemenskap:

Palestinarörelsen är den inre befrielsen från Ghettot och att alla judar böra hålla samman. Uppehålla vi ej förbindelsen med övriga länders judar riskera vi till slut bli helt isolerade.⁹

Klompus uppmanade även de judiska kvinnorna i Stockholm (det fanns även en WIZO-avdelning i Malmö och en i Göteborg) att oavsett om de var sionister eller inte att ansluta sig till WIZO i dess arbete för judiska kvinnor och barn. Vidare framhöll hon att en avdelning i Stockholm kunde ha till uppgift, förutom välgörenhet, att ge judiska kvinnor från olika samhällsklasser en möjlighet att träffas på neutral mark och odla judisk-kulturella intressen. Efter en diskussion beslöt de närvarande att bilda en judisk kvinnoklubb i Stockholm med uppgift, dels att understödja judiska kvinnor och barn samt att ansluta sig till WIZO i dess arbete för judiska kvinnor och barn i Palestina, dels odla judisk-kulturella intressen.¹⁰ De judiska kvinnorna i Stockholm valde således att inte bli en avdelning inom WIZO utan att konstitueras som en judisk kvinnoklubb, vilket kan tolkas som att kvinnorna i Stockholm markerade en judisk snarare än en sionistisk identitet, gemenskap och solidaritet. Några år senare bröt sig dock en grupp kvinnor ur JKK för att istället bilda en WIZO-sektion i Stockholm.¹¹ Trots att kvinnorna således valde att bilda en judisk kvinnoklubb och inte

5 Protokoll fört vid sammanträde 18/3 1931, A1a1, JKK, RA.

6 Se t.ex. Ettliger 1935: 371–373; "Stockholm-krönika. Judiska kvinnoklubbens årsberättelse, 1938: 176; "Hjälpaktion för judiska flyktingbarn i Sydfrankrike" 1942: 59; "Kvinnoklubbens dag för flyktingbarn" 1942: 90.

7 "Judiska kvinnoklubben i Stockholm" 1931: 117.

8 "Jud. Akad. Klubben och Jud. Ungdom" 1931: 117.

9 Protokoll fört den 18/3 1931, A1a1, JKK, RA.

10 Protokoll 18/3 1931, A1a1, JKK, RA.

11 Protokoll fört vid styrelsen för JKK 7/5 1935, A1a1, JKK, RA.

en underavdelning till den sionistiska internationella kvinnorörelsen sökte den kontakt med andra WIZO-avdelningar i Europa.¹² JKK bad till exempel WIZO i London om råd gällande vilka projekt som skulle stödjas i Palestina och bad om uppslag om vad som skulle vara intressant att skriva om på de sidor som JKK fått till sitt förfogande i *Judisk Tidskrift*. JKK deltog även vid internationella WIZO-konferenser. Oaktat att kvinnorna i Stockholm således inte hade en sionistisk identitet, vilket de även i skrift uttryckte i korrespondensen med WIZO i London, kan deras kontinuerliga kontakter med WIZO-föreningar tolkas som ett bejakande av en anknytning till och bekräftelse av en transnationell judisk gemenskap.

JKK:s transnationella karaktär synliggörs även i dess stadgar som klubbades igenom på ett styrelsemöte hösten 1931 och av vilken det framgår att:

... syftet med klubben var att verka socialt och kulturellt genom att odla judiskt kulturella intressen samt att verka för härvarande judiska kvinnor, att understödja nödlidande judiska kvinnor och barn i Sverige och i utlandet samt att ansluta sig till Wizo i dess arbete för kvinnor och barn i Palestina.¹³

12 Jag har dock inte funnit någon korrespondens som tyder på att kvinnorna i Stockholm hade kontakt med avdelningarna i Göteborg eller Malmö eller med någon av WIZO-avdelningarna i Finland. WIZO fick en avdelning redan 1924 i Viborg och en i Helsingfors 1926. Däremot finns det spår av brevväxling och kontakt med Judiska Fruntimmers Vålgörenhetsförening i Helsingfors och JKK. I början av 1946 tackar till exempel föreningen i Helsingfors för de efterfrågade livmedelspaketen som JKK skickat till dem, se Brev till JKK från Judiska Fruntimmers Vålgörenhetsförening i Helsingfors daterat 13/2 1946, A1B1, JKK, RA.

13 Protokoll från sammanträde med

Detta skulle praktiskt ta sig uttryck genom en serie föredrag om judisk politisk och kulturell historia och genom att klubben skulle samla in pengar för att understödja och hjälpa behövande. Tanken var även att det under föredragssaftnar skulle handarbetas i vålgörenhetssyfte. Medlemmarna skulle bland annat sy kläder till bebisar medan de lyssnade på föredragen. Dessa kläder skulle sedan delas ut till Stockholms fattiga judiska familjer.¹⁴ Klubben hade under 1930-talet och 1940-talet ca 220–270 aktiva medlemmar som sammanträdde vid ett årsmöte och ett klubbssammanträde eller klubbaftnar en gång i månaden. De första föredragen hölls av fröknarna Philip som höll en serie kulturhistoriska föreläsningar om judisk historia, därtill talade Elisabet Waern-Bugge¹⁵ om sina personliga intryck från Palestina och Ellen Raphael föreläste om och kommenterade den nya upplagan av *Aaron Isaacs minnen*.¹⁶ Därtill träffades klubbens styrelse ett par gånger i månaden och ibland ordnades bridgeaftnar hemma hos någon av klubbens medlemmar. Spelvinsten tillföll klubbkassan. Verksamheten syftade således, genom kulturella aktiviteter till att bilda, skapa sammanhållning och gemenskap bland alla Stockholms judiska kvinnor, även om det i praktiken likaledes skapades en skillnad emellan dessa kvinnor, genom klubbens sociala aktiviteter – där några utgjordes av dem som skulle hjälpa och andra av dem som skulle hjälpas.

styrelsen 28/9 1931, A1A1; Stadgar för Judiska Kvinnoklubben i Stockholm, A1B1, JKK, RA.

14 Protokoll från sammanträde med styrelsen 28/9 1931, A1A1, JKK, RA.

15 Elisabeth Waern-Bugge var ledamot av kvinnornas politiska rösträttsförening i Göteborg och Stockholm, ordförande i Stockholms Kvinnliga Fredsförening samt ledamot av centralstyrelsen för Internationella Kvinnoförbundet för Fred och Frihet.

16 Verksamhetsberättelse 27/4 1931–31/12 1931, A1B1, JKK, RA.

JKK och flyktinghjälpen

Den judiska kvinnoklubben grundades inte för att hjälpa judiska flyktingar. Likväl kom en stor del av klubbens verksamhet att fokusera flyktingarna och hjälparbetet för och med dem under 1930- och 1940-talen. Endast drygt två år efter att klubben hade grundats erhöll nazisterna makten i Tyskland. Under våren 1933 fick flera kvinnor som var medlemmar i JKK desperata brev från unga kvinnor bosatta i Tyskland som undrade över möjligheten att få en anställning i Sverige.¹⁷ Situationen för kvinnorna i Tyskland diskuterades på ett klubbssammanträde, som beslutade att något måste göras för att hjälpa ”de behövande självförsörjande kvinnorna i Tyskland”.¹⁸ Genast igångsattes en aktion för att samla in pengar till kvinnorna i Tyskland. Pengarna skickade dock aldrig till ”behövande självförsörjande kvinnor i Tyskland” utan till ett barnhem i Berlin. Anledningen var att kvinnoklubbens ledning uppvaktades av en fru Stein som var ordförande för styrelsen för ett barnhem i Berlin. Fru Stein redogjorde för den svåra situationen för judarna i Tyskland och för barnen i synnerhet, varför styrelsen beslutade att inkomsterna från insamlingen skulle skickas till barnhemmet i Berlin.¹⁹ Ovanstående beskrivna situationer synliggör att de judiska kvinnorna i Sverige (och de judiska kvinnorna i Tyskland) hade mycket mer agens än vad tidigare forskning har tillskrivit dem. De judiska kvinnorna i Tyskland sökte aktivt hjälp och de judiska kvinnorna i Sverige sökte lika aktivt att hjälpa dem. Det handlar alltså om judinnor som söker hjälpa judinnor, men kanske framförallt om kvinnor som söker hjälp från

17 Protokoll från sammanträde med styrelsen 23/5 1933, A1A1, JKK, RA.

18 Protokoll fört vid klubbssammanträde med medlemmarna 25/4 1933, A1A1, JKK, RA.

19 Protokoll från sammanträde med styrelsen 12/5 1933, A1A1, JKK, RA.

andra kvinnor och kvinnor som söker att hjälpa kvinnor. JKK samarbetade nämligen även med icke-judiska kvinnor i Sverige för att hjälpa de förföljda kvinnorna i Tyskland. Att det var kvinnor som sökte att hjälpa kvinnor synliggörs även av en annan aktion som initierades och genomfördes av den Judiska Kvinnoklubben. De insamlade pengarna skickades, som ovan nämndes, inte till självförsörjande behövande kvinnor i Tyskland utan till ett barnhem i Berlin. Men kvinnorna i Sverige hade inte glömt sina medsystrar i Tyskland. Istället för att skicka pengar, igångsattes en aktion för att hjälpa kvinnorna att lämna Tyskland och ge dem en fristad Sverige.

I maj 1933 beslutade nämligen JKK att skicka ut cirkulär som uppammande judiska hushåll att ta emot judiska flickor i sina hem. Bakgrunden var att flera kvinnor i klubben hade kontaktats av unga judiska kvinnor från Tyskland som undrade över möjligheten att få en anställning i Sverige.²⁰

I cirkuläret framhålls inte särskilt att det är kvinnor som ska hjälpas, utan tysk-judiska ynglingar och flickor:

Vi behöva emellertid hjälp för att bereda dessa tyska-judiska ynglingar och flickor mat och husrum under tiden för deras utbildning. Det finns även de, vilka skulle vara tacksamma för att få tillbringa en kortare tid, maximum 3 mån, i Sverige såsom rekreation. En varm vädjan riktas därför till en var, som har möjlighet, att i sitt hem mota några av dessa personer. Skulle någon kunna bereda husrum, men ej mat eller tvärtom, voro vi även tacksamma för meddelande härom och ävenledes, ifall någon, som ej personligen kan taga emot, med ett kontant bidrag ville stödja denna sak.²¹

20 Protokoll från sammanträde med styrelsen 23/5 1933, A1A1, JKK, RA.

21 Cirkulär [tillhör prot. av d. 23/5 1933 §3], A1B1, JKK, RA.

Att det var främst kvinnor som skulle hjälpas och hjälpa understryks dock i ett brev till direktör Herman Josephson om cirkuläret. I brevet framhålls att det inom JKK under den senaste tiden hade diskuterats huruvida kvinnorna i klubben "på något sätt skulle kunna aktivt deltaga och göra något för de olyckliga tyska judinnorna".²² Av brevet framgår även att JKK har diskuterat frågan med Anna Lindhagen från Internationella Föreningen för Fred och Frihet, som föreslagit att kvinnor även utanför den Mosaiska församlingen skulle öppna sina hem för judiska studerande. I cirkuläret framhålls att om någon kan bereda husrum, men ej mat eller tvärtom, eller inte personligen kan ta emot en student, men vill bidra med pengar för att stödja saken så ordnade JKK detta. JKK tillsatte även en speciell kommitté för att samordna arbetet med flyktingflickorna.

Det saknas fler uppgifter om aktionen i JKK:s arkiv. Den omnämns inte heller i några årsberättelser eller revisionsberättelser. Jag har heller inte återfunnit några av de brev från de tyska kvinnor som återopas i styrelseprotokollet, vilket kan bero på att dessa brev var adresserade till enskilda kvinnor som privatpersoner. Brevens har därför inte arkiverats som klubbdokument. Avsaknaden av spår av aktionen i arkivet kan möjligen förklaras med att den delvis betraktades som en privat aktion där enskilda kvinnor, judiska och icke-judiska, ombads och öppnade sina hem för flyktingar. Å andra sidan tillsattes en kommitté bestående av tre kvinnor som skulle samordna arbetet. Måhända går det att hitta källor från aktionen i någon annan del av den judiska församlingens arkiv? Här kan jag dock enbart konstatera att det var en aktion som initierades av JKK, tillsammans med kvinnorna inom Internationella Föreningen för Fred och

22 Brev till direktör Herman Josephson från Olga Raphael daterat den 3/6 1933, A1b1, JKK, RA.

Frihet, efter att judiska kvinnor i Tyskland bett om hjälp. Rudberg (2015: 78–84) framhåller Mosaiska församlingens i Stockholm samarbete med tysk-judiska organisationer. Föreliggande undersökning kan dock fastslå att räddnings- och hjälparbetet bedrevs på flera olika sätt och att ett initiativ och arbetet med att ta emot "flyktingflickor" kom från JKK – efter förfrågningar från individuella kvinnor i Tyskland. En verksamhet som inte uppmärksamats av tidigare forskning. Vare sig Pontus Rudberg (2015) eller Svante Hansson (2004) nämner denna aktion. Rudbergs redogörelse för församlingens i Stockholm verksamhet under tidigt 1930-tal är generellt svepande. Han nämner i förbifarten, vilket jag redan påpekat att JKK sannolikt var en viktig aktör som hjälpte till att samla in pengar till bland annat judiska feriebar. Han anger som exempel att kvinnoklubben bidrog med 200 kronor sommaren 1934 till en sådan aktion (Rudberg 2015: 60). Det stämmer att JKK bidrog med 200 kronor för att bekosta tysk-judiska barns resor till Sverige under sommaren 1934, men klubben var betydligt mer engagerad i denna verksamhet än vad Rudberg gör gällande. Under perioden 1933–1938 sökte flera personer från olika församlingar att organisera så att tysk-judiska barn fick komma till Sverige under en sommarmånad. Även JKK och några av dess medlemmar var engagerade i denna verksamhet, men detta var enbart en av många verksamheter som syftade till att hjälpa judiska barn som JKK engagerade sig i.

Tysk-judiska feriebar

Enligt stadgarna skulle JKK engagera sig för judiska kvinnor och barn i Sverige, Palestina och världen. Detta tog sig bland annat uttryck i att kvinnorna under föredragsaftnar handarbetade och färdigställde babykläder som sedan skänktes till mindre bemedlade familjer inom församlingen, men även att JKK stödde olika projekt utanför den lokala, men även bortom

den nationella kontexten. JKK samarbetade till exempel med "Grodner Hilfsferejn in Stockholm", vars sekreterare Sara Mehr, var född i Grodno, för att bidra till att "fattiga judiska skolbarn" kunde bespisas varje dag.²³

I april 1934 fick rabbin Kronheim ett brev från judiska församlingen i Berlin som undrade över möjligheten för hundra eller fler tysk-judiska barn att få komma till Sverige under en månads sommarferie. Förslagsvis som individuella gäster hemma hos svenskjudiska familjer eller om det inte gick att ordna, inkvarterade i ett kollektivhus. Om det sistnämnda blev aktuellt erbjöd sig församlingen i Berlin att skicka med vuxna personer som kunde stanna med barnen.²⁴ Församlingen i Stockholm skickade en avskrift av brevet till Olga Raphael och undrade om inte JKK kunde ordna och bekosta vistelsen för barnen. Hjälpfonden, som föregående år hade ordnat en dylik sommarvistelse, kunde inte åta sig att göra det "... framförallt på grund av sinande tillgångar och nödvändigheten utav att använda de insamlade medlen till mer positivt uppbyggande verksamhet för nödlidande trosfränder i Tyskland än den, som kan åstadkommas genom att härstädes bereda sommarvistelse för tysk-judiska barn".²⁵

JKK svarade Grünberger att den inte hade möjlighet att ordna eller bekosta sommarvistelsen för de tysk-judiska barnen, men att den kunde bidra med 200 kronor till verksamheten.²⁶ På ett styrelsesammanträde inom klubben beslutades dock att eftersom frågan

var "synnerligen behjärtansvärd" så skulle den åter tas upp och diskuteras vid ett extra möte.²⁷ Detta möte bar frukt för att trots att vare sig hjälpfonden eller kvinnoklubben således ansåg sig ha ekonomi eller möjlighet att ordna för de tysk-judiska barnen, lyckades några av JKK:s medlemmar tillsammans med rabbin dr. Kronheim att på egen hand samla in de pengar som behövdes för att finansiera ett tjugotal barns resor till Sverige samt att skaffa platser i judiska hem för dem under sommaren.²⁸ Även kommande år fortsatte JKK att bidra med pengar till verksamheten.²⁹

JKK var således delvis engagerad i verksamheten för tysk-judiska barn, som Rudberg hävdade, även om det här ska påpekas att det var en av flera aktioner som JKK deltog i och bidrog till. Aktionerna för de judiska feriebarne är även ytterligare ett exempel på hur de tyska judarna aktivt bad om hjälp. Ropet på hjälp var denna gång inte direkt riktat till JKK utan till den Mosaiska församlingens hjälpfond, som i sin tur bad klubben om hjälp eftersom den själv inte hade medel att undvara för dylik verksamhet, utan var tvungen att satsa på vad som bedömdes vara viktigare hjälpinsatser. Möjligen kan hjälpfondens delegering av feriebarneverksamheten till JKK förstås som att de manliga ledarna för hjälpfonden ansåg att detta var en verksamhet som föll inom ramen för en kvinnligt kodad hjälpverksamhet, eftersom det handlade om barn. JKK:s stadgar fastslog också att klubben skulle verka för att hjälpa kvinnor och barn i Sverige och utomlands. Oavsett hur delegeringen av ansvaret för finansieringen av

23 Brev till JKK från Styrelsen för Grodner Hilfsverejn i Stockholm 25/2 1932, A1b1, JKK, RA.

24 Brev till Herrn Rabbiner Dr. Kronheim från Jüdische Gemeinde zu Berlin, daterat 23/4 1934, A1b1, JKK, RA.

25 Brev till ordföranden för JKK Olga Raphael-Linden från Mosaiska församlingen i Stockholm (Mauritz Grünberger) 16/5 1934, A1b1, JKK, RA.

26 Brev till Mosaiska församlingen i Stockholm från JKK 26/5 1934, A1b1, JKK, RA.

27 Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen 22/5 1934, A1b1, JKK, RA.

28 Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för JKK 5/9 1934, A1a1; Styrelseberättelse för tiden 1/1 1934–31/3 1935, A1b1, JKK, RA.

29 Protokoll fört vid årsmöte för JKK 9/4 1935; Protokoll fört vid möte med styrelsen för JKK 3/9 1935, A1a1, JKK, RA. Se även Rudberg 2015: 145–146.

feriebarnverksamheten ska förstås går det att konkludera att det var en verksamhet som initierades utifrån och som genomfördes i samarbete mellan några medlemmar från JKK och en av rabbinerna vid den Mosaiska församlingen i Stockholm.

Barn- och ungdomsalijan

Enligt JKK:s första stadgar skulle klubben förutom att understödja nödlidande judiska kvinnor och barn i Sverige och i utlandet, även ansluta sig till WIZO i dess arbete för kvinnor och barn i Palestina. Därmed fanns det all anledning för kvinnorna att engagera sig i vad som på svenska kom att kallas ungdomsalijan.

I slutet av januari 1933 grundade Reicha Freier i Berlin en organisation Hilfskomitee für Jüdische Jugend eller Jugendalija som skulle hjälpa

barn och ungdomar att göra *alija*/immigrera till Palestina från Tyskland. Organisationen och kontor öppnades senare även i Jerusalem och London. I Jerusalem var Henrietta Szold anlitad för att ta hand om barnen och ungdomarna när de ankom till landet. Eva Michaelis Stern var Reicha Freiers medgrundare av barn- och ungdomsalijan. Hon arbetade för ungdomsalijan under åren 1933–1938 i Berlin och ledde kontoret och arbetet i London mellan åren

1938–1945. Freier, Stern och deras medarbetare reste även omkring i Europa för att samla in pengar till verksamheten (Gelber 1988: 147–171).

I början av september 1933 uppvaktades JKK av två barn- och ungdomsalijadelegater från Berlin. För att väcka intresset hos JKK:s medlemmar ombads fru Gerda Marcus att hålla ett anförande vid ett klubbssammanträde över

detta ämne.³⁰

Det gjorde hon också ett par månader senare där hon skildrade ”hur oerhört mörk och ovisst framtiden gestaltar sig för de stackars judiska barnen i Tyskland, och hur då Palästina hägrar för dem, som ett hoppets o löftets land”.³¹

Under hösten 1933 initierades en insamling för tysk-judiska barns överflyttning till Palestina. Dessutom beslutades att JKK själva skulle försörja ett tysk-

judiskt barn i Palestina genom att varje medlem bidrog med ett öre om dagen.³² Därtill anor-

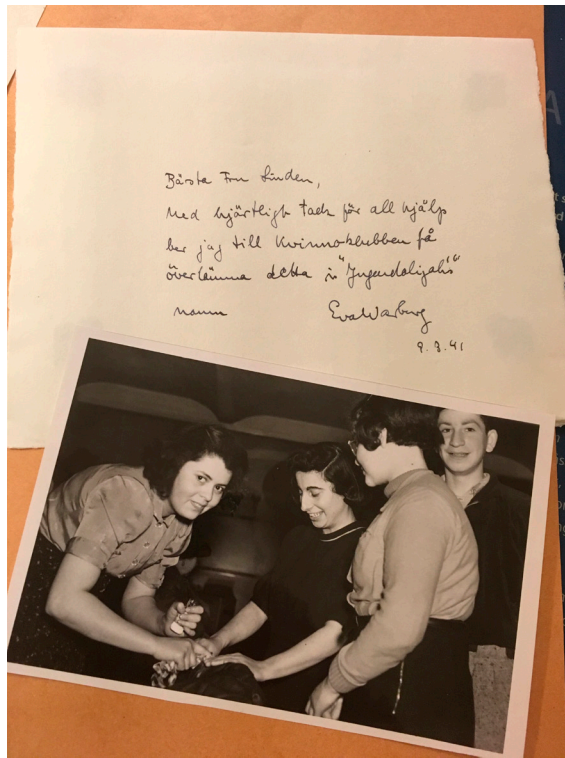

Bild på ungdomar från ungdomsalijan skickat till Olga Raphael Linden från Eva Warburg som tack för JKK:s kontinuerliga stöd till ungdomsalijans arbete. Källa: A1b1, JKK, RA.

30 Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för JKK 12/9 1933, A1a1, JKK, RA.

31 Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för JKK 28/11 1933, A1a1, JKK, RA.

32 Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för JKK 25/9 1933, 6/11 1933, 27/11 1933; Protokoll fört vid klubbssammanträde med medlemmarna 28/11 1933, A1a1, JKK, RA.

dnade JKK en konsert till förmån för utvandrade tysk-judiska barn under våren 1934.³³ Enskilda judiska kvinnor tog även privata initiativ till insamlingar till förmån för ett tysk-judiskt barnhem i Palestina. En sådan insamling överlämnades senare till JKK, som vidarebefordrade pengarna till barnhemmet i Palestina.³⁴ Vidare anordnades en bridgeafton av en av JKK:s medlemmar, vars behållning gick till underhåll av ett judiskt barn i Palestina.³⁵

JKK stod i ständig brevledes kontakt med Jugendalijan i Berlin.³⁶ Klubben inbjöds även av M. Goldberg från kontoret i Berlin att skicka en eller flera delegater till kongressen i Amsterdam i oktober 1937. Fru Ettlinger åtog sig uppdraget.³⁷ Hon höll senare ett föredrag på en av JKK:s klubbafnarn om sina intryck från kongressen. Föredraget publicerades även som en artikel i *Judisk Tidskrift* (Ettlinger 1935: 371–375). JKK anordnade även en basar till förmån för ungdomsalijan under hösten 1937, eftersom klubben på intet annat sätt hade medel för att stödja denna hjälpverksamhet.³⁸

Ibland agerade således JKK som en självständig aktör i relation till ungdomsalijan och dess representanter i Berlin och London, ibland samarbetade JKK med företrädare från församlingen i Stockholm. I april 1937 diskuterade till exempel JKK:s styrelse en anhållan från församlingens föreståndare om JKK:s och WIZOs medverkan vid arrangerandet av en ”propagandaafn” till förmån för ungdomsalijan som skulle ordnas i Borgarskolan. Professor

33 Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för JKK 9/1 1934, A1A1, JKK, RA.

34 Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för JKK 9/1 1934, A1A1, JKK, RA.

35 Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för JKK 29/1 1934 och 23/2 1934, A1A1, JKK, RA.

36 Protokoll fört vid klubbafnarsammanträde med medlemmar av JKK 3/10 1934, A1A1, JKK, RA.

37 Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för JKK 9/9 1937, A1A1, JKK, RA.

38 Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för JKK 9/9 1937, A1A1, JKK, RA.

Ehrenpreis skulle hålla ett inledningsanförande och fröken M. Goldberg skulle visa en film från Palestina. Härvid önskade hon ackompanjering av en pianist. Enligt protokollet från JKK:s styrelsemöte meddelade styrelsen att den ansåg att det var lämpligare att hyra en radiogrammofon, men att JKK kunde vara föreståndarna behjälpliga på annat sätt. Därefter tillsattes en kommitté bestående av fyra kvinnor som skulle organisera och genomföra propagandakvällen.³⁹ Kvinnornas agerande synliggör hur de aktivt argumenterade för och demonstrerade att kvinnorna har fler kompetenser än att spela piano. Det vill säga att de kunde leda och organisera ett arbete, inte enbart traktera ett instrument.

Finansieringen av verksamheten

Ekonomhistorikerna Pernilla Jonsson och Silke Neunsinger har i sin forskning om kvinnorörelsen fokuserat på finansieringens betydelse för om en verksamhet blev resultatrik eller inte. De understryker även betydelsen av att studera de resurser som inte är rent ekonomiska som till exempel tillgång till kunskap, nätverk och relationer till personer i beslutsfattande positioner och familjestatus (Jonsson och Neunsinger 2012). JKK beslutade på det första mötet att medlemmarna skulle betala en medlemsavgift. På inbjudningskort till olika föredragskvällar anges att det är fri entré för medlemmar, men att icke-medlemmar är välkomna mot en avgift. På så vis fick klubben ett visst kapital.

Alla styrelsemedlemmar och övriga medlemmar arbetade utan ersättning, vilket även poängterades av Olga Raphael när hon på ett styrelsemöte i maj 1944 redogjorde för klubbens dittills 13-åriga verksamhet. Hon framhöll att verksamheten kunnat genomföras ”dels genom kontanta understöd dels genom

39 Protokoll fört vid klubbafnarsammanträde med medlemmar av JKK 30/3 1937, A1A1, JKK, RA.

medlemmarnas egen arbetskraft”.⁴⁰ De flesta av styrelsens medlemmar kom från välbeställda hem eller var gifta med välbeställda män. I en intervju med en kvinna som gjordes inom ramen för insamlingen Judiska minnen vid Nordiska museet berättar en kvinna om att hon under slutet av 1930-talet och början av 1940-talet arbetade heltid och utan betalning med hjälparbetet för de judiska flyktingarna. På intervjuarens fråga om hon var avlönad svarar hon: ”Nej, det var frivilligt. Det gick på pappas lön och fickpengarna rättare sagt.” Intervjuaren ställer inte någon följdfråga om hur kvinnan kunde försörja sig som heltidsarbetande oavlönad hjälparbetare, vilket kan tolkas som ett självklart accepterande att kvinnans frivilliga insatser indirekt finansierades av hennes familj, eller av hennes pappa.⁴¹ Med andra ord var kvinnornas borgerliga klassbakgrund en viktig resurs. De kunde arbeta utan ersättning med olika hjälpaktioner för judiska flyktingar i och utanför Sverige. Men pengar behövdes ändå för att kunna bedriva verksamheten och allteftersom hjälpbehovet i Europa och i Sverige blev allt mer omfattande.

Viktiga inkomstkällor för JKK:s olika hjälpaktioner var välgörenhetsbridge, basarer och soaréer. Den första verksamheten, privata bridgekvällar, ordnades hemma hos någon av klubbens medlemmar. Vid dessa kvällar togs en inträdesavgift. Under första halvan under 1940-talet anordnades trots kristiden, men på grund av det ökade hjälpbehovet, mellan 7–10 bridgekvällar per år hemma hos någon av klubbens medlemmar. Varje bridgekväll inbringade cirka 200–300 kronor och pengarna skänktes till olika ändamål, som exempelvis kontantstöd till judiska flyktingar i Sverige, pojkhemmet i

Uppsala, kvinnliga flyktingläger i Frankrike; inköp av lakansväv och sängkläder åt danska flyktingar; till förmån för finsk-judiska blivande mödrar.⁴² För att stödja insamlingen för Polens judar, som initierats av församlingens hjälpkommitté, anordnade JKK även 1941 en bridgeafton i arbetsstugans lokaler på Klippgatan 19. Denna afton blev en stor framgång för insamlingsarbetet. 130 personer deltog och kvällen inbringade lite över 2 300 kronor.⁴³

Kvinnornas borgerliga klassbakgrund möjliggjorde således att de privatekonomiskt mäktade med, kunde ta emot och underhålla större sällskap i sina stora lägenheter eller villor, till förmån för olika aktioner som syftade till att samla in pengar för att hjälpa flyktingar i eller utanför Sverige. När offentliga lokaler nyttjades, vid exempelvis klubbens basarer, lånades dessa av församlingen, som exempelvis sessionssalen eller arbetsstugan. Även andra lokaler som Kungliga Operan, Blå hallen i Stockholms stadshus eller Konsterhuset nyttjades för att anordna soaréer till förmån för insamlingar till Europas förföljda judar. Vid dessa soaréer medverkade till exempel prins Eugen, författaren Bertil Malmberg, kompositören Moses Pergament, författarinnan Marika Stiernstedt och operasångerskan Gertrud Pålson-Wettergren. Konstnären Isaac Grünewald (Ester Grünewalds bror, en av de grundande klubbmedlemmarna) bidrog flera gånger med målningar eller teckningar antingen som illustrationer till upprop och inbjudningar eller som konstverk som kunde auktioneras bort. Även verk från andra judiska konstnärer som Geskel Salomon (Olga Raphaels morfar) användes som priser vid olika

40 Protokoll fört vid ordinarie årsmöte med JKK 2/5 1944, A1A1, JKK, RA.

41 D375:224; se även D375:259 för en liknande berättelse, Judiska minnen (JM), Nordiska museets arkiv (NMA).

42 Se t.ex. Årsberättelser för JKK 27/4 1937–26/4 1938, 15/4 1940–15/4 1941, 15/4 1941–15/4 1942, 1/4 1942–1/4 1943, 1/4 1943–1/4 1944, 1/4–31/3 1948, A1B1, JKK, RA.

43 Årsberättelse för JKK för tiden 15/4 1941–15/4 1942, A1B1, JKK, RA.

Omslag och innehåll till inbjudan till välgörenhetssoaré i Kungliga operan den 15/3 1943.
Källa: A1b1, JKK, RA.

Härmed inbjudes till

Välgörenhets-Soaré

i KUNGL. OPERAN

måndagen den 15 mars 1943 kl. 20

För räddning av hemlösa judiska barn genom att överföra dem till Palestina på Nationalfonden KEREN KAJEMETS mark.

H. K. H. Prins Eugen har välvilligt lovat övertvara soarén.

★

Dörrarna stängas precis kl. 20 och öppnas icke mellan satserna

Anförande av
PROF. MARCUS EHRENPREIS

Medverkande:
HOVKAPELLET
Hovkapellmästaren
LEO BLECH
Skådespelerskan
KARIN KAVLI
Författaren
BERTIL MALMBERG
Tonsättaren
MOSES PERGAMENT
Operasångerskan
HJORDIS SCHYMBERG
Konsertmästaren
ENDRE WOLF

Ur programmet:
Schuberts ofullbordade symfoni * Mendelssohns violin-konsert och musik till "En midsommarnattsdröm" * Pergaments hebreiska rapsodi.

★

Med reservation för ev. ändringar.

insamlingsaktioner.⁴⁴ Även i dessa sammanhang var således kvinnorna borgerliga bakgrund med dess sociala nätverk, kulturella kunskapsexpertis och ekonomiska tillgångar en resurs och förutsättning för insamlingar av pengar till hjälparbetet. Det var inte enbart JKK som nyttjade den kungliga huvudstadens eleganta lokaler. I november 1944 uppmanades klubbens medlemmar att gå på en soaré i konserthuset och en festföreläsning på Operan som anordnades av Rädta Barnen. JKK:s styrelse bad alla medlemmar att ”så talrikt som möjligt bevista festen för att därigenom visa sin erkänsla för den stora insatsen Rädta Barnen gjort även för *judiska barn*”.⁴⁵

De medel som samlades in vid dessa sociala tillställningar skänktes stundom till verksamheter som initierats av JKK och ibland till pågående insamlingar inom församlingen. Ett exempel på det sistnämnda är att efter en basar som anordnades i mars 1935 ”för nödlidande trosfränder” och som inbringade 3 665 kronor, donerades till exempel 2 200 kronor till Mosaiska församlingens hjälpfond, medan resterande medel behölls för andra flyktingverksamheter som understöddes av JKK.⁴⁶ Ibland var det omvända förhållanden. Då tog JKK initiativ till en insamling, som exempelvis en Hjälppaktion för judiska flyktingbarn i Sydfrankrike, vilken understöddes av Arbetsutskottet för hjälp åt Polens judar inom församlingen (”Hjälppaktion för judiska flyktingbarn i Sydfrankrike” 1942: 59).

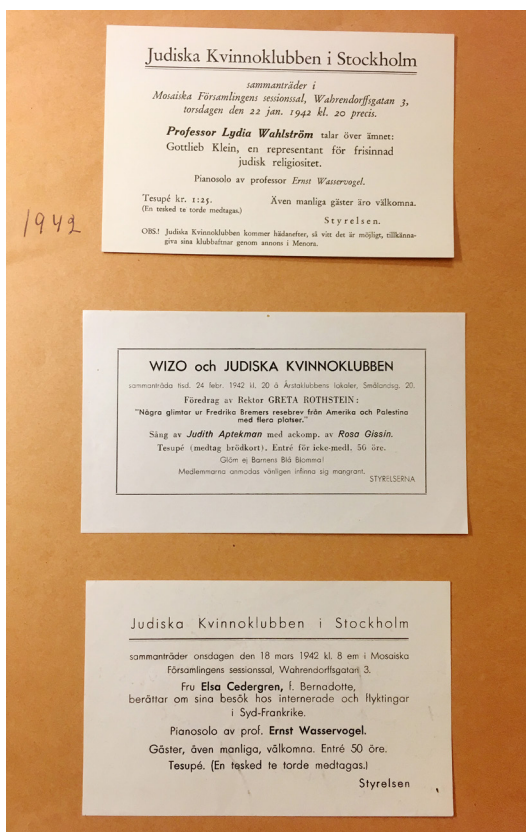
44 Se t.ex. inbjudan till välgörenhetssoaré i Kungliga Operan den 15/3 1943 (med en teckning av Isaac Grünwald, föreställande barn, på framsidan); en dag för judiska flyktingbarn 1/3 (årtal saknas), soaré 1/3 (årtal saknas), A1b1, JKK, RA.

45 Inbjudan till JKK:s sammanträde 14/11 1944. Kursivering och understrykning i original, A1b1, JKK, RA.

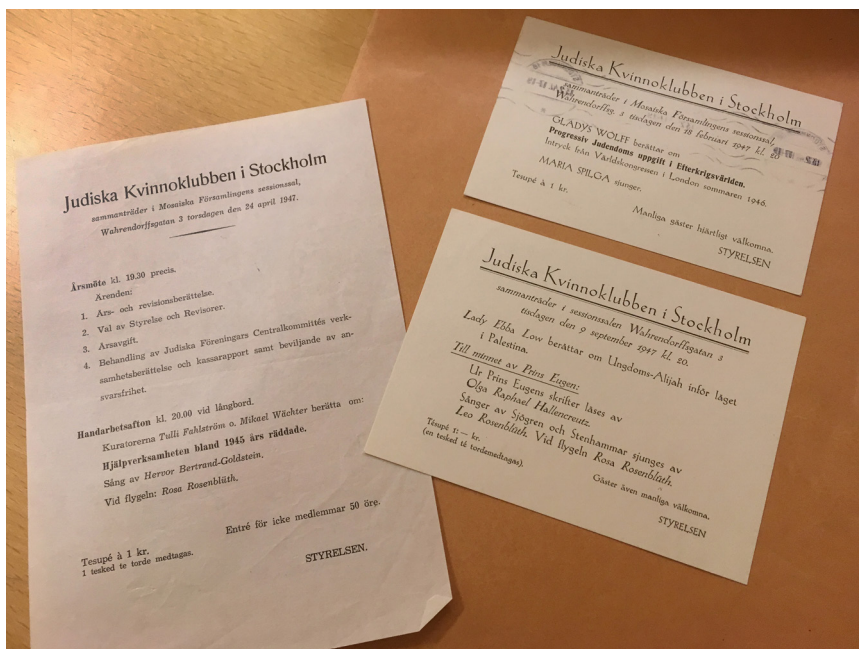
46 Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen 26/3 1935 A1a1, JKK, RA.

Det var inte enbart bridgeaftnar och soaréer som arrangerades för att samla in pengar. Klubben ordnade även föredragskvällar, i enlighet med klubbens stadgar att verka för att odla judiskt kulturella intressen. I dessa sammanhang synliggörs kopplingarna till stadens bildade kretsar i relation till en annan lokal, Borgarskolan, som ibland lånades av JKK. Belägen vid Jarlaplan var den ett viktigt bildningscentrum i Stockholm. Förutom fort- och vidareutbildningar erbjöds kvällsföreläsningar i skilda ämnen som exempelvis historia, geografi och språkvetenskap (Järvenhag 1998: 18–21). Judiska församlingen ordnade en ”propagandakväll” med föreläsning och filmvisning om Jugendalijan i Borgarskolan, som tidigare nämnts. Ett annat exempel på när lokalen nyttjades var vid högtidlighållandet av Warszawagettots uppror, då flera föreläsningar hölls på det temat och Förintelsens hjältar och offer hedrades (Rost 1949: 108).

De flesta föredragskvällar hölls dock i församlingens sessionssal – och vid dessa tillställningar togs en entrékostnad för dem som inte var medlemmar i klubben. Bland föredragshållarna fanns flera av klubbens egna medlemmar, ibland även män från den Mosaiska församlingen i Stockholm. Dessutom föreläste återkommande icke-judiska kvinnor som exempelvis Elisabet Waern-Bugge, Lydia Wahlström och Elsa Cedergren (född Bernadotte). Flera av föredragen handlade om kvinnor eller judisk kultur, men det var även vanligt att personer föreläste om sitt arbete om eller med en viss grupp av flyktingar i Sverige eller Europa. I samband med sådana föredrag startade JKK ofta en insamling genom en bridgekväll, soaré eller basar till förmån för den personens arbete. Medlemmarna i JKK ingick således i flera borgerliga judiska, men även icke-judiska, sociala nätverk och familjer som använde varandra som resurser i olika hjälpprojekt. JKK:s relation till flera icke-judiska kvinnor manifesterades även i att klubben 1944 utnämnde, bland

Exempel på inbjudningar till olika föredragsaftnar eller föreläsningar arrangerade av JKK.
 Källa: A1b1, JKK, RA.

annat Lydia Wahlström, Marika Stiernstedt och Amalia Posse, till hedersledamöter som tack för deras insatser till förmån för de förföljda judarna i Europa. Formuleringen var likalydande i alla brev som adresserades till hedersmedlemmarna:

Som bevis på den tacksamhet judiska kvinnor hyser till Eder för Eder vidsynta förstående och Edert frimodiga försvar av alla oskyldigt anklagade och medvetet missförstådda samt Edert uppoffrande arbete för alla hemlösa och vinddrivna flyktingar, har styrelsen för Judiska Kvinnoklubben i Stockholm enhälligt föreslagit att kalla Eder till sin hedersledamot och hemställer härmed vördsamt, att Ni måtte antaga den föreslagna kallelsen.⁴⁷

JKK och senare även WIZO i Stockholm stod inte enbart i kontakt med svenska kvinnor och intellektuella, utan var även i ständig förbindelse med kvinnor från olika organisationer och föreningar i Europa. Ett exempel på detta är att i december 1936 bjöd JKK och WIZO gemensamt in till en Chanukkafest, där Hanna Steiner (ordförande för WIZO i Prag) var inbjuden att tala.⁴⁸ Hanna Steiner var förutom ordförande för WIZO även engagerade i mottagningen av judiska flyktingar från Tyskland under 1930-talet och tillika en av ledarna för HICEM i Tjeckoslovakien (Capkova 2012: 235–239). Kvinnorna hade inte enbart kontakt med kvinnor från andra länder genom deras besök i Sverige. Det hände även att någon av de svenska judiska kvinnorna reste i Europa och därmed inspirerades till olika hjälpaktioner. Så tog till exempel J. Friedman och Sara Gottfarb initiativ till en basar 1937

47 Brev till Marika Stiernstedt, Amelie Posse, Lydia Wahlström från JKK:s styrelse 30/9 1944, A1B1, JKK, RA.

48 Program för 10/12 1936, A1B1, JKK, RA.

till förmån för judarna i Polen, efter att de rest till Polen och där bevittnat den stora och utbredda nöden bland den judiska befolkningen.⁴⁹ Initiativen till att stödja olika hjälpaktioner kom således från flera olika håll och förändrades över tid. Det var aldrig enbart en verksamhet som understöddes utan ofta flera aktioner i och utanför Sverige samtidigt. I JKK:s första stadgar från 1931 fastslogs att det främst var barn och kvinnor som skulle hjälpas. Under våren 1938 ändrades dock stadgarna på grund av den förändrade situationen i världen: ”Våra trosfränder utomlands behöva allt mera hjälp och stöd och man kan ej allenast begränsa den till kvinnor och barn.”⁵⁰

JKK:s verksamhet blev således över tid alltmer, på grund av händelseutvecklingen i Europa, socialt snarare än kulturellt betingad, vilket diskuterades vid ett styrelsemöte 1944. Ordförande Olga Raphael konstaterade då att ”på grund av förhållandena ute i världen har klubbens ursprungliga kulturella insats mer och mer fått ge vika för ren hjälpverksamhet”.⁵¹ Med anledning härav påtalade hon även svårigheterna för styrelsen att ordna klubbaftnar en gång i månaden, vilket den var ålagd att göra enligt stadgarna. Raphael föreslog därför att JKK helt skulle överge sin kulturella insats för att uteslutande ägna sig åt hjälparbetet. Årsmötet röstade för att stödja förslaget.⁵² Under resterande delen av 1940-talet kom också en stor del av verksamheten att fokusera på att hjälpa flyktingar att komma till Sverige eller att hjälpa dem som redan befann sig i landet. Under 1944 hjälpte till exempel JKK till med att organisera en aktion

49 Protokoll fört vid årsmöte 27/4 1937, A1A1, JKK, RA.

50 Protokoll fört vid ordinarie årsmöte 26/4 1938, A1A1; Förslag till stadgar för Judiska Kvinnoklubben i Stockholm, A1B1, JKK, RA.

51 Protokoll fört vid ordinarie årsmöte 2/5 1944, A1A1, JKK, RA.

52 Protokoll fört vid ordinarie årsmöte 2/5 1944, A1A1, JKK, RA.

som möjliggjorde att ett femtiotal finsk-judiska barn mellan 3–10 år kunde placeras i Sverige.⁵³ Ett år senare, 1945, ställdes JKK, tillsammans med andra judiska föreningar och församlingar, inför en stor utmaning: omhändertagandet av tusentals befriade koncentrationslägerfångar som kom till Sverige.

1945 års befriade

Våren och sommaren 1945 anlände evakuerade koncentrationslägerfångar till Sverige. Tusentals flyktingar kom, först genom en expedition organiserad av Röda Korset, lite senare genom en aktion administrerad av United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA). Majoriteten av dem som kom till Sverige som befriade koncentrationslägerfångar var kvinnor. De kallades i samtiden främst för ”1945 års befriade” eller ”1945 års räddade”. JKK började förbereda sig på mottagandet av de befriade genom att lägga upp en kläddepå av barnkläder, babyutstyrslar, lakan och handdukar under våren 1945. Redan i april 1945 publicerade JKK en vädjan om bidrag till denna aktion i *Judisk Tidskrift* (”En vädjan från Judiska Kvinnoklubben i Stockholm” 1945: 126).

Den första gången som ”1945 års befriade” ankomst till och närvaro i Sverige omnämns i den bevarade dokumentationen från JKK är i ett mötesprotokoll från årsmötet den 16 maj 1945:

Bland hedersgästerna märktes rabbinen i Köpenhamn dr. Friediger, som nyligen tillsammans med andra danska judar räddats från koncentrationslägret Theresienstadt, samt hans fru.⁵⁴

Mötet diskuterade dock inte per se de befriade från koncentrationslägren, utan kvällens huvudtalare var i stället generalkonsul Lamm

som höll ett ”kåserande anförande om några intryck från krigets Amerika”.⁵⁵ Därefter berättade Röda Korsdelegaten Asta Nilsson om sina erfarenheter från Budapest. Efter föredraget uttryckte ordförande, Olga Raphael, sin och klubbens tacksamhet och beundran för Asta Nilssons gärningar genom att en speciell dikt tillägnad henne lästes upp. Dikten publicerades även i *Judisk Tidskrift* (Raphael Hallencreutz 1945: 148–149).

Asta Nilsson arbetade för Röda Korset och drev barnhem i Budapest. Sannolikt räddade hon livet på omkring 2 000 judiska barn genom att placera dem hos olika ungerska familjer, men också genom att skydda dem på barnhemmen. Hennes gärning har under årens lopp fallit i glömska. Generellt fick de svenska kvinnornas insatser i Budapest (förutom Asta Nilsson fanns även Nina Langlet) redan från början mindre uppmärksamhet än männens. Istället kom Raoul Wallenberg att framställas som ”... gestalten för det självuppoffrande hjälparbetet för Förintelsens offer” i Budapest, för att citera historikern Klas Åmark (2016: 306–309, citat 309; se även Lajos 2004).

JKK uppmärksammade inte enbart de kvinnor (och män) som hjälpt till att söka rädda så många undan Förintelsen som möjligt utan arbetade även aktivt för att lindra nöden och ensamheten bland dem som hade befriats från lägren och kommit till Sverige. Under de resterande åren av 1940-talet fokuserade klubben främst på olika hjälpverksamheter för de befriade. Det startades åtskilliga insamlingar av garn, tyg och litteratur som skickades till de olika lägren, eftersom kvinnorna saknade samsällskap.⁵⁶ JKK undertecknade, tillsammans med övriga judiska kvinnoföreningar i Sverige, ett upprop ställt till de svenska judarna och i

53 Protokoll fört vid ordinarie årsmöte 2/5 1944, A1A1, JKK, RA.

54 Protokoll fört vid ordinarie årsmöte med JKK 16/5 1945, A1A1, JKK, RA.

55 Protokoll fört vid ordinarie årsmöte med JKK 16/5 1945, A1A1, JKK, RA.

56 Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen 23/5 1945, A1A1, JKK, RA.

synnerhet de judiska kvinnorna i Sverige för ”att genom ett personligt intresse, brevväxling, presenter o dylikt till ’1945 års räddade’ minska den känsla av ensamhet och isolering, som de flesta av dem hysa”.⁵⁷

Uppropet skickades ut tillsammans med en anmälningsblankett, där den som var intresserad av att börja korrespondera med en av de befriade fick fylla i sitt namn, adress, yrke och ålder samt vilket språk de kunde korrespondera på. JKK skulle sedan med hjälp av de inskickade uppgifterna söka para ihop en flykting och en kvinna som i möjligaste mån kunde ge dem båda ”glädje”. Uppropet som främst adresserade svenska judinnor publicerades även i *Judisk Tidskrift* (”Till alla judiska kvinnor [män] i Sverige” 1945: 182). Tyvärr har inte några ifyllda anmälningsblanketter återfunnits i JKK:s arkiv, varför det inte går att fastslå hur många eller vilka svenska judiska kvinnor eller män som uppmärksammade detta upprop.

JKK uppmanade kontinuerligt sina medlemmar att genom brevväxling och paketsändningar komma i personlig kontakt med de befriade. Flera medlemmar besökte också under hösten 1945 och våren 1946 de sjuka vid flera förläggningar och sjukhus. I juni 1945 sammanträdde WIZO och JKK tillsammans med anledning av att ”de ca 12 000 internerna (judinnor o andra) var i behov av snabb hjälp”.⁵⁸ Ella Masur (ordförande i WIZO och i vars bostad mötet hölls), inledde med att poängtera att för att hjälpen skulle komma interner såväl judiska som icke judiska tillgodo så var det inte bara lämpligt att JKK och WIZO i Stockholm samarbetade utan även passande att samarbeta med övriga kvinnoföreningar som exempelvis Fred och Frihet och Fredrika Bremerförbundet. Återigen

synliggörs således de kvinnliga nätverken och det kontinuerliga samarbetet med icke-judiska kvinnor. Den planerade insatsen skulle bestå i att organisera en insamling av småsaker såsom väskor, toaletsaker, böcker, spel, garn och kläder. Ett arbetsutskott med tre medlemmar från WIZO och tre medlemmar från JKK tillsattes.⁵⁹ I uppropet till ovannämnda insamling refereras explicit till de befriade som kvinnor: ”De tusentals judiska kvinnor som förts till vårt land från tyska koncentrationsläger, där de genomgått fruktansvärda lidanden...”.⁶⁰ Vidare betonas att de svenska myndigheterna har varit till stor hjälp och att staten sörjer för kvinnornas uppehälle till dess att de kan försörja sig själva och att den svenska staten gett kvinnorna var sin klänning och kapp, underkläder, strumpor och skor. I uppropet markeras dock att flyktingarna behöver mer än detta. Bland annat efterfrågas sybehör, puder, toalettaskar och litteratur, det vill säga saker som tänktes höja livskvaliteten och som skulle få kvinnorna att känna sig som kvinnor och individer igen. Vidare framhålls att WIZO och JKK är medvetna om att den Mosaiska församlingens medlemmar redan har lämnat stora bidrag till tidigare insamlingar, men de vädjar ändå till församlingsmedlemmarna om att ytterligare avstå något för de befriade:

Vi kunna icke giva dem dras skövlade hem tillbaka än mindre deras mördade anhöriga. Vi vilja denna gång ej blott giva av vårt överflöd utan dessutom avstå sådant, som vi själva kanske skulle ha användning för ännu.⁶¹

57 Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen 23/5 1945, A1A1, JKK, RA.

58 Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för JKK samt WIZO 11/6 1945, A1A1, JKK, RA.

59 Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för JKK samt WIZO 11/6 1945, A1A1, JKK, RA.

60 ”En vädjan” (uppprop daterat Stockholm i juni 1945, undertecknat WIZO och JKK), A1B1, JKK, RA.

61 ”En vädjan” (uppprop daterat Stockholm i juni 1945, undertecknat WIZO och JKK), A1B1, JKK, RA.

Tillhöi prot. av d. 23.5.45. § 2. Bil. 1.

Till alla judiska kvinnor (män) i Sverige

Tusentals judiska kvinnor (män) befriade ur tyska koncentrationsläger har under den senaste tiden anlänt till Sverige.

Det är onödigt att här berätta om deras ousägliga lidanden. Vi som har levat i det lugna Sverige under alla dessa år av förtryck, förföljelse och förintelse, vi alla vill, i den ringa mån vi förmår, hjälpa våra systrar (bröder) att åter bli fria människor, att känna sig likaberättigade och aktade.

Vad de flesta flyktingarna starkast känner och kommer att känna är ensamheten, medvetandet om att vara den enda överlevande av en stor familj, en stad, ett folk. En av flyktingarna skriver:

»... Ich weiss nicht ob das Grab meines jüngeren Bruders, das wir im Ghetto gelassen haben, nicht mein einziges Familienandenken sein wird. Mein Trost ist, dass ich nach Palästina kommen werde. Ich werde nicht mehr ein persönliches Leben aufbauen können. Der Verzicht auf mein persönliches Leben soll und wird ein ewiges Zeichen meiner Trauer um meine Familie sein...»

Vi människor behöver varandra, behöver vänner, behöver vetskapen om att det finns en människa som tänker på oss, som känner med oss. Man skulle kunna förmoda att människor som har levat så länge tillsammans och gemensamt kämpat för livet kunde finna detta stöd hos varandra. Delvis är det väl också så att man även vill lära känna andra, nya människor. Alla söker kontakt utåt i den fria världen, utanför massan. Önskan att få vara en individ blir större för varje dag av frihet, längtan att inte längre behöva vara ett nummer.

Vill Ni inte bli en vän till en av dessa kvinnor (män), korrespondera med henne (honon), skicka henne en liten småsak, som gör att hon (han) på något sätt skiljer sig från de andra, att hon känner kontakt med några utanför lägret, utanför flyktinggruppen?

Fyll genast i denna blankett och återsänd den till oss.

JUDISKA KVINNOKLUBBEN STOCKHOLM

Olga Raphael Hallencreutz
ordf.

WIZO I STOCKHOLM

Eva Warburg
ordf.

WIZO I GÖTEBORG

Leontine Sterner
ordf.

WIZO I MALMÖ

Anna Goldman
ordf.

SKANDINAVISK-JUDISKA UNGDOMSFÖRBUNDETS INTERIMSTYRELSE

Herbert Friedländer
ordf.

das erste Exemplar meines Gedichtbandes
 in den 4 Bänden des Toles" der die Passion
 Israels zum Inhalt hat. Zugleich teilt
 der Verlag mit das diese Ausgabe 20.000
 Exemplare beträgt. Sobald mir mehrere
 zugänglich sind werde ich mir erlauben
 Ihnen mehrere Vorkopierien einzugeben
 senden. Nun arbeite ich an meinem
 Drama und hoffe das die Kräfte reichen.
 Mögen alle guten Wünsche senden ich
 Ihnen zu tiefem Dank
 Mit Liebe
 Nelly Sachs

Tackbrev från Nelly Sachs till JKK, daterat 12/6 1947, s. 2. Källa: A1b1, JKK, RA.
 Fotograf: Malin Thor Tureby

Uppropstexten synliggör, förutom att "1945 års befriade" främst är kvinnor, den tacksamhetsdiskurs som det judiska offentliga samtalet om flyktingarna och flyktingmottagandet under 1940-talet förhöll sig till när den svenska statens agerande i relation till olika judiska flyktinggrupper diskuterades (se t.ex. Thor Tureby 2013: 148–149).

Insamlingen, som sköttes i Mosaiska församlingens sessionssal, pågick under sommaren 1945. JKK köpte även in nya kläder som fördelades till "1945 års befriade". Under sommaren 1945 konstituerades även Judiska föreningsars centralkommitté som hade till uppgift att förströ internerna samt bistå dem med råd och upplysningar. JKK var med på det konstituerande mötet av centralkommittén, där det beslöts att varje klubb skulle representeras av en medlem. Greta Josephson valdes till ledamot i centralkommittén för JKK. Hon skulle även förestå den kantin som centralkommittén skulle inrätta på Klippgatan 19. JKK bidrog även med 200 kronor i månaden till kantinen. Kantinen

öppnades i slutet av augusti och hade öppet alla dagar utom lördagar och söndagar 11–17. Där serverades avgiftsfritt kaffe eller the med bullar till de befriade som samlades där. Det fanns även tillgång till radio, piano och böcker och spel. Tanken var att det skulle vara möjligt för interner från olika förläggningar att träffas där. Därtill anordnades kamrataftnar varje onsdag, då ca 30 interner per kväll bjöds in. Efter hand reducerades JKK:s kontanta bidrag till centralkommittén, eftersom klubben i stället valde att understödja en flykting som skulle gå på Birkagårdens Folkhögskola. JKK bidrog således inte enbart till insamlingar tillsammans med andra föreningar utan stödde även enskilda individer. Hösten 1945 hjälpte JKK till exempel ett ungt flyktingpar i Lidköping med babyutstyrsel till deras nyfödda bebis.⁶² JKK

62 Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för JKK 9/10 1945, Arar; Brev till JKK från Margit och Walter [...] daterat 28/10 1945, Arbr, JKK, RA.

störde även författarinnan Nelly Sachs och ett par andra mindre kända kvinnliga överlevande i Uppsala ekonomiskt.⁶³ JKK sände även flera gånger större belopp till framförallt tbc-förläggningarna för att de sjuka skulle få bättre mat.⁶⁴ Under andra hälften av 1945 var således större delen av JKK:s verksamhet inriktad mot att hjälpa de kvinnor som kommit till Sverige som befriade från koncentrationsläger. Faktum är att samtliga styrelsesammanträden, efter 1945 års räddades ankomst till Sverige under våren och sommaren 1945, enbart handlar om olika sätt att hjälpa dem som har kommit till Sverige.

JKK bidrog dock även till verksamhet utanför Sveriges gränser, i juli 1945 skickades till exempel 300 kronor för inköp av kläder för nödställda i Holland.⁶⁵ Det var således inte enbart de överlevande i Sverige som fokuserades utan även räddnings- och återuppbyggnadsarbetet i Europa uppmärksammades. De klubb- och föredragsaftnar som anordnades de första åren efter kriget och Förintelsen inriktades uteslutande på hjälp- och återuppbyggnadsarbetet i Sverige och Europa. Så föreläste till exempel advokat Hugo Lindberg på en klubbafon om Quislingprocessen i Oslo; journalisten Barbro Alving (Bang) talade om "Europa sett från ett bussfönster"; Lady Low pratade om Jugendalijans arbete för de 1000-tals hemlösa judiska barnen i Polen och Tyskland; Inga Gottfarb berättade om "En resa i brittiska zonen i Tyskland i april 1946" och rabbinen och major I. Levy redogjorde för hur han som en av de första soldaterna som kommenderades till koncentrationslägret Belsen efter krigsslutet. De kuratorer som arbetade med 1945 års

befriade, men inte någon från gruppen, bjöds även in till klubben för att tala om sitt arbete med de befriade kvinnorna. En av kuratorerna, Michael Wächter, hade emellertid flyktingerfarenhet själv emedan han kom till Sverige genom den så kallade chaluz-kvoten och tillhörde Hechaluz-rörelsen i Sverige fram tills att den avvecklades i och med staten Israels utropande.⁶⁶

Därtill stöddes Jugendalijans arbete i såväl Sverige som utomlands. I mars 1946 fick till exempel 31 barn certifikat för Palestina och JKK beslutade att spendera 500 kronor på utrustning av dessa barn inför utvandringen. JKK:s medlemmar fortsatte även sitt arbete med göra babyutstyrslar att utdelas till "nöd-lidande", såväl flyktingar som infödda svenska judar.⁶⁷ Det hände även att personer anhöll om medel för att köpa något till de befriade, så ansökte till exempel fru Kaplan i juni 1946 om 200 kronor för att köpa morgonrockar till "judiska interner" i Sundby, vilket beviljades.⁶⁸ Vidare bildades under andra halvan av 1946 "Kommittén för sjukhushjälp åt krigets offer" av kvinnor från främst WIZO, men JKK bidrog med 1 000 kronor som en grundplåt för kommitténs arbete.⁶⁹ JKK:s medlemmar agerade således inte ensamma utan ofta tillsammans med flera andra aktörer i Stockholm. I november 1946 sammanträdde till exempel styrelsen hemma hos Jeanette Ettliger, dessutom närvarade fröken Törnkvist från församlingens flyktingkontor, herr Malmberg från centralkommittén samt fem damer från WIZO.

63 Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för JKK 21/6 1947, A1A1, JKK, RA.

64 Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen 8/1 1946, A1A1; Årsberättelse över klubbens verksamhet under tiden från den 1/4 1945–1/4 1946, A1:BI, JKK, RA.

65 Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen 16/8 1945, A1A1, JKK, RA.

66 Protokoll fört vid klubbssammanträde 17/10 1945; Protokoll från sammanträde med styrelsen 26/3 1946 och 26/4 1946; Protokoll från årsmöte 24/4 1947.

67 Protokoll från sammanträde med styrelsen för JKK 26/3 1946, A1A1, JKK, RA.

68 Protokoll från sammanträde med styrelsen för JKK 12/6 1946, A1A1, JKK, RA.

69 Protokoll från sammanträde med styrelsen 9/9 1946, A1A1, JKK, RA.

På förslag från fröken Törnkvist och herr Malmberg beslutades att man skulle försöka intressera ett 40-tal damer i Stockholm att vara så kallade "skyddsfruar" åt arbetsföra och konvalescenter bland 1945 års räddade. Tanken var att "skyddsfruarna" skulle hjälpa 1945 års räddade med arbets- och bostadsproblem, som inte kuratorerna hade tid att ägna sig åt.

Förslaget om skyddsfruar är intressant eftersom det belyser den lokala och klassmässiga kontextens betydelse för hur JKK:s verksamhet utformades. Den allmänna skyddsföreningen i Stockholm grundades 1858 av dåvarande hertiginnan av Östergötland, längre fram drottning Sofia, efter tyskt mönster, i syfte att hjälpa fattiga kvinnor att skaffa sig ett arbete. Den första föreningen tillkom i Kungsholms församling men snart följde de övriga församlingarna i Stockholm efter. Etnologen Margareta Biörk menar att skyddsfrufenomenet sannolikt var en Stockholmsföreteelse som dessutom går att knyta till gruppen av välbeställda borgare och till kyrkorna och deras välgörenhetsarbete (Biörk 1985). Därtill kan man under 1940-talet således även lägga till den judiska församlingens välgörenhetsarbete.

Det ordnades även fester för de friska av "de räddade". Dessutom hjälpte JKK och WIZO till att dela ut gåvor till de sjuka bland 1945 års räddade till Chanukka både under 1945 och 1946.⁷⁰ Därutöver bidrog JKK med att bekosta flygbiljetter för ungerska flyktingar, som av särskilda skäl ville återvända till Ungern så snart som möjligt.⁷¹

I början av 1947 anordnade JKK en basar till förmån för "Krigets offer i Sverige". På ett förberedande möte deltog även några kvinnor från WIZO. Jenny Brick, från WIZO,

70 Protokoll från sammanträde med styrelsen 13/II 1946 och 17/12 1946, Arar, JKK, RA.

71 Brev till Astrid Nissell från Sophie Michaeli (Berga utlänningsläger); Brev till Sophie Michaeli (Berga utlänningsläger) från Astrid Nissell 7/4 1946, Arar, JKK, RA.

föreslog då att överskottet skulle gå till det barnhem som WIZO stödde i Palestina. Detta förslag röstades ned, eftersom JKK beslutat att basarens överskott skulle komma sjuka och konvalescenter från gruppen 1945 års räddade till del. Istället beslutade JKK att skänka 1 550 kronor till WIZO:s barnhem.⁷² Denna kollektiva insamling, synliggjorde även JKK:s hjälparbete offentligt, via flygblad. Faktum är att JKK:s hjälparbete är det som främst syns vid en genomläsning av den svenskjudiska pressen under 1930- och 1940-talen. Det skrevs mycket få artiklar eller reportage om flyktingar och hjälparbete, men olika evenemang som exempelvis den ovannämnda basaren annonserades i *Judisk Tidskrift* och i viss mån även i *Judisk Krönika*. JKK:s årsberättelse publicerades också i en något förkortad form varför mycket av den verksamhet som kvinnorna bedrev också offentliggjordes och synliggjordes i framförallt *Judisk Tidskrift* (jfr. Thor Tureby uu.).

Sammanfattning

JKK konstituerades inte för att hjälpa judiska flyktingar. Ändå kom en stor del av klubbens verksamhet att fokusera flyktingarna och hjälparbetet under 1930- och 1940-talen. Tidigare forskning har förbiset kvinnorna och kvinnoklubben som aktörer i hjälparbetet under och efter andra världskriget och Förintelsen. Det har nämnts att klubben sannolikt spelade en viktig roll, men att den främst engagerade sig i hjälparbete som organiserades av församlingen genom att hjälpa till att samla in pengar. Denna studie har dock, genom att arbeta med ett tidigare negligerat källmaterial från JKK:s arkiv, kunnat visa att klubben förvisso stödde en del av församlingens hjälparbete, men att den även initierade egna projekt samt att medlemmarna samarbetade med

72 Protokoll från sammanträde med styrelsen 7/I 1947 [med på mötet var även några kvinnor från WIZO], Arar, JKK, RA.

andra judiska och icke-judiska kvinnor vid flera aktioner för flyktingar. Genom att arbeta med kvinnoklubbens arkiv har studien således bidragit till att problematisera om vem och hur judisk historia skrivs samt kunnat fastslå att JKK och dess medlemmar spelade en viktig roll i hjälparbetet. Därtill har undersökningen synliggjort de judiska kvinnornas i Stockholm handlingsutrymme, perspektiv på och initiativ till olika hjälparbeten.

Inledningsvis engagerade sig JKK främst för barn och kvinnor, framförallt efter att judiska kvinnor från Tyskland bett dem om hjälp. Klubben samarbetade även med icke-judiska kvinnor för att hjälpa flyktingar. En verksamhet som inte uppmärksammats av tidigare forskning. JKK var en lokal klubb som grundades av kvinnor tillhörande den judiska församlingen i Stockholm för att bedriva en social och kulturell verksamhet. Redan från början fanns dock ett bejakande av en transnationell judisk identitet som tog sig uttryck i relationer och samarbeten med WIZO i flera olika länder. Verksamhetens initiala sociala fokus på att hjälpa mindre bemedlade judiska barn och kvinnor i Sverige och världen synliggör att det var en klubb som delvis vidmakthöll och bekräftade det dåtida samhällets köns- och klassrelationer. Likväl kan det faktum att JKK:s möten ägde rum i församlingens sessionssal och att olika insamlingsverksamheter organiserades i lokaler som exempelvis Kungliga operan, Blå hallen i Stockholms Stadshus eller Konsterhuset tolkas som att de judiska kvinnorna manifesterade sig som offentliga och handlingskraftiga aktörer i staden och församlingen. Dessutom ändrades stadgarna under årens lopp så att den sociala verksamheten omfattade alla, inte enbart behövande kvinnor och barn, vilket indikerar en vilja att inte enbart ta ett könat ansvar för barn och kvinnor, utan för alla hjälpsökande och behövande flyktingar. JKK synliggjorde sig således som självständig aktör som initierade egna och

störde andras hjälpverksamheter. JKK samarbetade även med andra individer och kommittéer inom församlingen för att hjälpa judiska flyktingar och initierade även olika aktioner och verksamheter på egen hand. Klubben och dess medlemmar utvecklade likaledes relationer och samarbetade med andra (icke-) judiska kvinnor och kvinnoorganisationer för att hjälpa Europas förföljda judar och andra flyktingar. Kvinnornas borgerliga bakgrund med dess sociala nätverk, kulturella kunskapsexpertis och ekonomiska tillgångar var en viktig resurs och förutsättning för att verksamheten blev framgångsrik. De frågor som JKK lyfte under 1930- och 1940-talen handlade således främst om judiska flyktingar, och från utgångspunkten att främst hjälpa judiska kvinnor och barn, ibland tillsammans med församlingen ibland tillsammans med andra såväl judiska som icke-judiska kvinnor och kvinnoorganisationer. Därmed ådagalade JKK sina medlemmars identiteter som kvinnor, tillhörande en transreligiös gemenskap, och som judinnor, tillhörande en transnationell gemenskap, i det offentliga rummet. ■

Malin Thor Tureby är biträdande professor i historia vid Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur, Linköpings universitet. Hennes forskning är inriktad på judisk historia, kulturarv, oral

history och migrations- och minoritetsstudier. Thor Tureby leder för närvarande tre forskningsprojekt: Berättelser som kulturarv (VR), Judisk och kvinna (VR) samt DigiCONFLICT. Digital Heritage in Cultural Conflicts (JPICH & RAÄ). Bland hennes senaste publikationer kan nämnas "Svenskjudiska liv. Levnadsberättelser i skuggan av Förintelsen" i *Svenska landsmål och svenskt folkliv. Tidskrift för talspråkforskning, folkloristik och kulturhistoria*, Årgång 141, s. 117-144.

Källor och litteratur

Källor

Riksarkivet (RA)

Judiska Kvinnoklubbens i Stockholm arkiv (JKK)
A1ar Styrelse- och klubbssammanträdesprotokoll
1931–1951.

A1b1 Protokollsbilagor 1931–1949.

Nordiska museets arkiv (NMA)

Samlingen Judiska minnen (JM)

Levnadsberättelse D375:224 och D375:259.

Litteratur

af Petersens, Lovisa, 2006. *Formering för offentlighet. Kvinnokonferenser och Svenska Kvinnors Nationalförbund kring sekelskiftet 1900*, Acta Universitatis Stockholmiensis (Stockholms universitet)

Baader, Maria T., 1998. "From the priestess of the home" to "the rabbi's brilliant daughter". Concepts of Jewish womanhood and progressive Germanness in Die Deborah and The American Israelite, 1854–1900", *The Leo Baeck Institute Yearbook*, 3(1), s. 47–72.

Biörck, Margareta, 1985. "Skyddsfru – ett begrepp i välgörenhetsarbetet i Stockholm", opublicerad uppsats för sättningskurs i etnologi, Stockholms universitet.

Capkova, Katerina, 2012. *Czechs, Germans, Jews? National Identity and the Jews of Bohemia* (New York, Berghahn Books).

Diner, Hasia R., och Beryl Benderly, 2002. *Her Works Praise Her: A History of Jewish Women in America from Colonial Times to the Present* (New York, Basic Books).

"En vädjan från Judiska Kvinnoklubben i Stockholm", *Judisk Tidskrift* 1945:4, s. 126.

Ettlinger, Jeanette, 1935. "Intryck från Jugend-Alijahkonferensen i Amsterdam", *Judisk Tidskrift* 1935:8, s. 371–373.

Gelber, Yoav, 1988. "The origins of Youth Aliyah", *Studies in Zionism*, 9(3), s. 147–171.

Hansson, Svante, 2004. *Flykt och överlevnad. Flyktingverksamhet i Mosaiska församlingen i Stockholm 1933–1950* (Stockholm, Hillelförlaget).

"Hjälpaktion för judiska flyktingbarn i Sydfrankrike", *Judisk Tidskrift* 1942:15, s. 59.

Hyman, Paula E., 1995. *Gender and Assimilation in Modern Jewish History: Roles and Representations of Women* (Seattle, University of Washington Press).

Jonsson, Pernilla, och Silke Neunsinger, 2012. *Gendered Money: Financial Organization in Women's Movements, 1880–1933* (New York, Berghahn Books).

"Jud. Akad. Klubben och Jud. Ungdom", *Judisk Tidskrift* 1931:3, s. 117.

"Judiska Kvinnoklubben i Stockholm", *Judisk Tidskrift* 1931:3, s. 117.

Judiska Kvinnoklubben 1931–1981 (Stockholm 1981).

Judiska Kvinnoklubben 60 år. 1931–1991 (Stockholm 1991).

Järvenhag, Carina, 1998. *Borgarskolan. 135 år i bildningens tjänst* (Stockholm, Folkuniversitet).

Kaplan, Marion A., 1991. *Making of the Jewish Middle Class: Women and German-Jewish Identity in Imperial Germany* (Oxford University Press).

"Kvinnoklubbens dag för flyktingbarn", *Judisk Tidskrift* 1942:15, s. 90.

Kvist Geverts, Karin, 2008. *Ett främmande element i nationen. Svensk flyktingpolitik och de judiska flyktingarna 1938–1944* (Uppsala University Press).

Lajos, Attila, 2004. *Hjälten och offren. Raoul Wallenberg och judarna i Budapest* (Växjö University Press).

Levine, Paul A., 1998. *From Indifference to Activism: Swedish Diplomacy and the Holocaust, 1938–1944* (Uppsala University Press).

Lomfors, Ingrid, 1996. *Förlorad barndom – återvunnet liv. De judiska flyktingbarnen från Nazityskland* (Göteborg University Press).

Manns, Ulla, 2005. *Upp systrar, vapnen er! Kön och politik i svensk 1800-talsfeminism* (Atlas Akademi).

Raphael Hallencreutz, Olga, 1945. "Till en Röda Kors delegat", *Judisk Tidskrift*, 1945:5, s. 148–149.

Rost, Nella, 1949. "De kämpade fastän kampen var utsiktslös", *Judisk krönika* 1949:10, s. 103–104.

Rudberg, Pontus, 2015. *The Swedish Jews and the Victims of Nazi Terror, 1933–1945* (Uppsala University Press).

Sjögren, Karin, 2002. "Nationsbyggande och social samvaro. Sionistiska kvinnor i 1950-talets Sverige", *Stigma, status och strategier. Genusperspektiv i religionsvetenskap*, red. Catharina Raudvere (Lund, Studentlitteratur), s. 81–110.

"Stockholmkrönika. Judiska kvinnoklubbens årsberättelse", *Judisk Tidskrift* 1938:5, s. 176.

Thor, Malin, 2005. *Hechaluz – en rörelse i tid och rum. Tysk-judiska ungdomars exil i Sverige 1933–1943* (Växjö University Press).

— 2006. "... en, efter förhållandena utmärkt tillvaro ...' De danska flyktingarna,

- arbetsmarknadskommissionen och hjälpkommittén för danska flyktingar i Kalmar 1943”, *Flervetenskapliga perspektiv i migrationsforskning*, red. K. Hjelm (Växjö University Press).
- 2008. ”Svallvågorna av katastrofen kom också till vår stad’. Hjälpverksamhet inom Norrköpings mosaiska församling i skuggan av Förintelsen”. *En problematisk relation? Flyktingpolitik och judiska flyktingar i Sverige 1920–1950*, red. Lars M Andersson och Karin Kvist Geverts, *Opuscula historica Upsaliensia* (Uppsala universitet), s. 179–207.
- 2010. ”På tröskeln till Kalmar. Kommittén för flyktinghjälp, den mosaiska församlingen och flyktingarna i Kalmar 1945–1946”, *Sambällshistoria i fokus*, red. L. Berggren *et al.* (Big Bad Books).
- Thor Tureby, Malin, 2013. ”The Swedish Jews and the Jewish survivors: the first public narratives about survivors in Swedish Jewish press”, *Reaching a State of Hope: Refugees, Immigrants and the Swedish Welfare State, 1930–2000*, red. Mikael Byström och Pär Frohnert (Lund, Nordic Academic Press), s. 145–164.
- uu. ”The Holocaust and the (female) Jewish survivors in Swedish-Jewish press 1945–1955”, *The Early Holocaust Memory in Sweden: Archives, Testimonies and Reflections* [arbetstitel], red. Johannes Heumann och Pontus Rudberg (London, Palgrave Macmillan).
- ”Till alla judiska kvinnor (män) i Sverige”, *Judisk Tidskrift* 1945:6, s. 182.
- Valentin, Hugo, 1924. *Judarnas historia i Sverige* (Stockholm, Bonnier).
- Åmark, Klas, 2016. *Förövarna bestämmer villkoren. Raoul Wallenberg och de internationella hjälpaktionerna i Budapest* (Stockholm, Albert Bonniers förlag).